
INFORMACJE

EDWARD MATUSZAK, PAWEŁ PRUSZEK
Centrum Doradztwa Rolniczego
w Brwinowie

ROLNICTWO I DORADZTWO ROLNICZE W REPUBLICE KAZACHSTANU

Informację przygotowano na podstawie materiałów, rozmów i obserwacji zebranych w trakcie wyjazdu do Kazachstanu pracowników Centrum Doradztwa Rolniczego oraz Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi w ramach projektu pn.: „Wykorzystanie doświadczeń polskich służb doradztwa rolniczego dla wspierania restrukturyzacji rolnictwa Republiki Kazachstanu”.

1. Cel projektu

Celem projektu było włączenie się polskiego doradztwa rolniczego we wspieranie zmian w doradztwie rolniczym Republiki Kazachstanu poprzez wykorzystanie polskich doświadczeń w tworzeniu zaplecza instytucjonalnego dla wprowadzenia transferu wiedzy rolniczej. Podstawą realizacji projektu była wymiana doświadczeń pracowników doradztwa rolniczego w Polsce i Republice Kazachstanu, nawiązanie bezpośrednich kontaktów pomiędzy partnerami projektu, określenie obszarów współpracy możliwych do zrealizowania, działań i ich realizacja.

Partnerem ze strony polskiej było Centrum Doradztwa Rolniczego a ze strony Republiki Kazachstanu KazAgroMarketing – firma doradztwa rolniczego w Kazachstanie.

Ze strony polskiej w wyjeździe uczestniczyli: Anna Klisowska (z MRiRW) oraz z Centrum Doradztwa Rolniczego: Rafał Rzepkowski, Marek Krysztoforski, Edward Matuszak, Paweł Pruszek.

W programie 5-dniowego pobytu odbyły się oficjalne spotkania z vice Ministrem Rolnictwa Republiki Kazachstanu, kierownictwem i pracownikami KazAgroMarketu, a także seminaria i spotkania z doradcami, przedsiębiorcami, pracownikami administracji państwowej i organizacji pozarządowych w Kokczetau, Pietropawłowsku i Kostanay.

2. Informacje ogólne o Kazachstanie

Stolicą Republiki Kazachstanu jest Astana, licząca około 0,5 mln mieszkańców. Kazachstan zajmuje powierzchnię 2713, 3 tys. km² i jest podzielony administracyjnie na 9 obwodów (obłasti). Liczy około 16 mln ludności, z czego 56% zamieszkuje tereny wiejskie.

W Kazachstan żyje ponad 30 narodowości, z czego najliczniejsze to: Kazachowie - 53.4 %, Rosjanie - 30%, Ukraińcy - 3.7%, Uzbegy - 2.5 %, Niemcy - 2.4 %, Tatarzy - 1.7%, Ujgurzy - 1.4 %, Polonia - 60 - 100 tysięcy. Powszechnie używanym językiem jest język rosyjski, ale język kazachski staje się językiem urzędowym. Dominujące wyznania to muzułmanizm (sunnici) i prawosławie. Oprócz tych religii liczne społeczności wyznają protestantyzm, buddyzm, katolicyzm. Jednostką monetarną jest tenge – równowartość około 40 zł.

Kazachstan jest krajem przemysłowo-rolniczym z bogatymi zasobami naturalnymi. Posiada złoża wielu użytecznych minerałów. Kazachstan znajduje się na pierwszym miejscu w świecie pod względem wielkości złóż cynku, wolframu i barytu; zajmuje drugie miejsce w złożach srebra, ołowiu i chromitów; trzecie miejsce na świecie pod względem wielkości złóż miedzi i fluorytu; czwarte molibdenu oraz szóste złota. W Kazachstanie znajduje się około 300 znaczących pokładów złota.

Kazachstan ma także znaczne złoża ropy naftowej i gazu ziemnego, które znajdują się w zachodniej części kraju. zalicza się do grona największych producentów ropy naftowej i gazu ziemnego. Posiada znaczną część światowych zapasów rud miedzi, niklu, wolframu, molibdenu i wielu innych rzadkich metali.

3. Rolnictwo Kazachstanu

Po odzyskaniu niepodległości w 1990 roku parlament Kazachstanu ograniczył sprzedaż ziemi prywatnym właścicielom. Dotyczy to również ziemi użytkowanej rolniczo, pomimo, że dużo ziemi rolniczej nie jest zagospodarowana.

Na terenach rolniczo użytkowanych często stosowanym zmianowaniem jest: zboże jare – ugór – zboże jare. Nakłady na produkcję zbóż są nieduże, a plony także nie wysokie. Podstawową przeszkodą w intensywnym użytkowaniu ziem rolniczej jest niekorzystny klimat na przeważającej części Kazachstanu, a mianowicie: późna wiosna, nieduże opady deszczu, wysokie temperatury latem, wczesna i surowa zima oraz mroźna wiosna z wiatrami powodująca wymarzenie zbóż ozimych.

W trakcie pobytu uczestników wyjazdu, w dniach 25 i 26 października 2006 r., w województwie Pietropawłowsk trwał zbiór pszenicy jarej, pomimo, że dwa tygodnie wcześniej na tych terenach spadł śnieg i temperatura wynosiła – przez parę dni - kilka stopni poniżej zera.

Liczącymi się producentami zbóż są dzierżawcy gospodarujący na powierzchniach od kilkuset do kilkunastu tysięcy hektarów. Dysponują wysokowydajnym

sprzętem do uprawy gleby, ochrony roślin, zbioru zbóż. Sprzęt rolnikom Kazachstanu oferują najwięksi producenci z Rosji, Europy i USA.

Dzierżawcy uprawiający pszenicę jarą na dużych obszarach stosują bezorkową technologię z użyciem agregatów uprawowych. Orka nie jest wskazana ze względu na płytką warstwę uprawnej ziemi.

Do dużych dzierżawców kierowane są także propozycje kredytowe banków na zakup środków do produkcji rolnej. Głównie dzierżawcy korzystają z różnych dotacji z budżetu państwa sfinansowanie w części zakupu nawozów, środków ochrony roślin, materiału hodowlanego w produkcji zwierzęcej.

W północnej części Kazachstanu widoczne jest duże zróżnicowanie sytuacji materialnej mieszkańców miast i ludzi żyjących na wsi. Dla mieszkańców wsi źródłem utrzymania była wcześniej praca w kołchozie lub sowchozie. Po ich rozpadzie zostali bez środków do życia. Nie wszyscy mają sprzęt i środki finansowe niezbędne do zagospodarowania ziemi, którą otrzymali w użytkowanie po rozpadzie państwowego sektora rolniczego.

3.1. Produkcja roślinna

Tabela 1

Struktura upraw zbożowych

Uprawa	2002 rok		2003 rok		2004 rok	
	tys. ha	%	tys. ha	%	tys. ha	%
Zbożowe razem:	14022,7	100,0	13862,5	100,0	14278,0	100,0
w tym: pszenica	11733,0	83,7	11361,9	82,0	11928,0	83,5
jęczmień	1748,5	12,5	1909,3	13,8	1669,8	11,7
kukurydza na ziarno	106,0	0,8	102,1	0,7	102,7	0,7
ryż	68,0	0,5	84,8	0,6	81,3	0,6
gryka	42,4	0,3	64,8	0,5	90,7	0,6
żyto	77,7	0,6	50,3	0,4	30,6	0,2
owies	144,9	1,0	164,2	1,2	175,8	1,2
proso	54,6	0,4	61,1	0,4	79,9	0,6

Źródło: Zbiór danych analitycznych; 2005, część 1; KazAgroMarketing.

Tabela 2

Dynamika rozwoju rynku zbóż (ziarna) w Kazachstanie

Wyszczególnienie	2002 r.	2003 r.	2004 r.
Produkcja - tys. ton	15959,9	14753,9	12373,7
Import - tys. ton	45,2	35,5	13,3
Eksport - tys. ton	4354,6	5815,5	2920,0
Zapotrzebowanie - zużycie - tys. ton	9340,3	9023,0	8183,0
Zabezpieczenie potrzeb krajowych - %	170,9	163,5	151,2
Udział krajowego ziarna na rynku - %	99,72	99,76	99,89

Źródło: Zbiór danych analitycznych; 2005, część 1; KazAgroMarketing.

Nadwyżki zbóż eksportowane są głównie do państw byłego Związku Radzieckiego: pszenica – ponad 90%; jęczmień ponad 70%. Oprócz dwóch głównych zbóż, produkowanych i eksportowanych w 2004 roku, Kazachstan eksportował do różnych krajów mniejsze ilości: żyta, owsa, ziarna kukurydzy.

Zboża – głównie pszenica jara – produkowane są w największych ilościach w północno zachodnich rejonach Kazachstanu. Średnia wydajność wynosi 12-14 dt z 1 ha. W roku 2006, który był rokiem korzystnym dla produkcji zbóż w tych rejonach plony pszenicy jarej dochodziły do 18-20 dt/ha, a zbiory szacowane są na 18 mln ton. W najbliższych latach istnieje realna perspektywa podwyższenia wydajności pszenicy jarej w tych rejonach do około 20 - 25 dt/ha. Podstawowym więc problemem jest i będzie w przyszłości zagospodarowanie rosnących nadwyżek produkowanych zbóż, poprzez:

- rozwój przetwórstwa zbóż, w tym przerobu na bioetanol,
- rozwój produkcji zwierzęcej – drobiu, bydła, w tym mleka i przetworów mlecznych oraz trzody,
- eksport nadwyżek zboża za granicę.

Przy zbiorze 18 mln ton zbóż produkcja na 1 mieszkańca Kazachstanu wynosi około 1200 kg. Dla porównania w Polsce produkcja wynosi około 800 kg zbóż na mieszkańca.

Oprócz zbóż w Kazachstanie produkowane są:

1. Duże ilości owoców i warzyw, bawełna z przeznaczeniem na olej i włókno, ryż, winogrona, olej słonecznikowy – w południowych regionach Kazachstanu,
2. Buraki cukrowe – w południowych i środkowych regionach.

3.2. Produkcja zwierzęca

Dane statystyczne dotyczące produkcji zwierzęcej i jej podstawowych produktów są niepełne. KazAgroMarketing nie publikuje informacji dotyczących rynku żywca wieprzowego. Prawdopodobnie ma to swoje podłoże religijne. Kazachowie są muzułmanami. Tym niemniej rozwój produkcji wieprzowiny jest planowany. Między innymi przewidywana jest budowa ferm trzodowych w północno-zachodniej części Kazachstanu. W żywieniu planuje się wykorzystanie otrąb pszenicznych i pozostałości po fermentacji ziarna pszenicy i jęczmienia, jako produktów odpadowych w produkcji bioetanolu.

Tabela 3

Rynek mięsa wołowego

Wyszczególnienie	Rok 2002	Rok 2003	Rok 2004
Połowie bydła rogatego – tys. sztuk	4 559,5	4 871,0	5 203,9
Produkcja krajowa wołowiny - ton	296 000	311 900	329 700
Eksport - ton	621,1	42,5	0
Import - ton	932,0	4 218,2	4 268,8
Zapotrzebowanie – spożycie - ton	296 310,6	316 075,7	333 966,8
Udział produkcji krajowej w pokryciu zapotrzebowania - %	99,7	98,7	98,7

Źródło: Zbiór danych analitycznych; 2005, Produkcja zwierzęca; KazAgroMarketing.

Tabela 4

Rynek mięsa drobiowego

Wyszczególnienie	Rok 2002	Rok 2003	Rok 2004
Produkcja krajowa - ton	36 800	38 400	41 300
Eksport - ton	29,6	84,7	40,0
Import - ton	48 189,5	58 806,3	80 690,8
Zapotrzebowanie – spożycie - ton	49 600	97 122	121 951
Udział produkcji krajowej w pokryciu zapotrzebowania - %	43,3	39,5	33,9

Źródło: Zbiór danych analitycznych; 2005, Produkcja zwierzęca; KazAgroMarketing.
98 % importowanego do Kazachstanu mięsa drobiowego pochodziło z USA, 1% z Brazylii i 1% z pozostałych krajów.

Tabela 5

Rynek masła

Wyszczególnienie	Rok 2002	Rok 2003	Rok 2004
Produkcja krajowa - ton	9 240	10 566	11 894
Eksport - ton	61,1	129,2	148,9
Import - ton	5 092,6	7 354,9	9 442,0
Zapotrzebowanie – spożycie - ton	14 271,5	17 791,7	21 197,1
Udział produkcji krajowej w pokryciu zapotrzebowania - %	64,7	59,4	56,1

Źródło: Zbiór danych analitycznych; 2005, Produkcja zwierzęca; KazAgroMarketing.

Tabela 6

Zasoby i wykorzystanie wyrobów wędliniarskich

Wyszczególnienie	Rok 2000	Rok 2001	Rok 2002	Rok 2003	Rok 2004
Produkcja krajowa – tys. ton	12	12,4	16,4	22,7	25,5
Import - tys. ton	7,9	8,8	7,7	8,7	9,1
Spożycie - ton	19,9	21,1	24,1	31,4	34,5
Udział importu w zasobach - %	39,7	41,5	32	27,7	26,3
Eksport					0,8

Źródło: Zbiór danych analitycznych; 2005, Produkcja zwierzęca; KazAgroMarketing.

3.3. Podsumowanie danych statystycznych dotyczących produkcji rolniczej

1. Produkcja podstawowych zbóż jest większa aniżeli potrzeby na spożycie bezpośrednie i pasze dla zwierząt na obecnym etapie rozwoju produkcji zwierzęcej i przemysłu przetwórczego.
2. W ocenie pracowników KazAgroMarketingu istnieje realna możliwość zwiększenia zbiorów podstawowych zbóż w najbliższych latach.
3. Produkcja zbóż będzie zwiększała się w północnej i zachodniej części Kazachstanu, gdzie produkcja zwierzęca i przetwórstwo jest słabiej rozwinięte.

4. Rejony te były tradycyjnie producentami zbóż w ramach Związku Radzieckiego a obecnie eksportują zboże głównie do Rosji.
5. Rozwój produkcji zwierzęcej w kierunku zapewnienia samozaopatrzenia Kazachstanu w mięso i mleko i następnie eksport przetworzonej żywności wymagał będzie nakładów inwestycyjnych, zwłaszcza polepszenia poziomu intensywności produkcji mleka, generalnie poprawy sytuacji w zakresie jakościowych standardów w produkcji żywności (bezpieczeństwo żywnościowe).
6. Dla doradztwa rolniczego może powstać nowy obszar usług doradczych w dziedzinie produkcji rolniczej z zakresu dostosowywania produkcji do wymagań jakościowych. Wymogi te są istotne ze względu na przynależność Kazachstanu do WTO.

4. Rolnictwo w północno-zachodniej części Kazachstanu - obserwacje w trakcie pobytu

W północno-zachodniej części Kazachstanu główną uprawą jest pszenica jara i w mniejszej ilości jęczmień. W produkcji zwierzęcej dominuje ekstensywny chów bydła i koni w oparciu o naturalne pastwiska stepowe. Okres wegetacyjny jest krótki, opady 200-250 mm. Gleba to płytkie warstwy dobrego, próchnicznego czarnoziemu. Nie używa się dużych ilości przemysłowych środków produkcji – plony osiągają 13-16 dt/ha. Produkcja rolnicza prowadzona jest na dużych obszarach. Stada bydła mięsnego i koni rzeźnych korzystają przez znaczną część roku z naturalnej, niezbyt bogatej roślinności stepowej. Za średnie gospodarstwo uznawana jest powierzchnia kilkuset hektarów. Odległości pomiędzy wsiami to kilkanaście i więcej kilometrów. Doradztwo zajmuje się głównie:

1. Pomocą w sporządzaniu biznes planów i dokumentacji kredytowej – większość przedsiębiorców rolnych korzysta z kredytów obrotowych i inwestycyjnych.
2. Przygotowywaniem dokumentacji dla uzyskania częściowej dotacji na zakup niektórych środków produkcji.
3. Rozwojem systemu informacji rynkowej - ze względu na duże odległości od miejsc produkcji od użytkownika doradcy gromadzą i rozpowszechniają informacje rynkowe w celu ułatwienia sprzedaży produktów rolnych, głównie pszenicy.
4. Organizacją spotkań informacyjnych i szkoleń dla rolników.
5. Organizacją targów i wystaw sprzętu rolniczego, środków do produkcji jak i sprzedaży produktów rolnych, np. po raz pierwszy zorganizowano konferencję zbożową dla państw Azji i Pacyfiku. Według KazAgroMarketu konferencja zbożowa zakończyła się sukcesem – podpisano kontrakty na sprzedaż 1,2 mln ton pszenicy z Kazachstanu.

W związku z zadaniami realizowanymi przez KazAgroMarketing dużym zainteresowaniem cieszyły się tematy dotyczące: technologii produkcji zbóż, funkcjonowania rynków zbóż i mięsa wołowego, standardów jakościowych dla produktów i technologii wytwarzania stosowanych w krajach należących do UE i WTO.

Dwie dziedziny, które praktycznie nie istnieją w północnej i północno-zachodniej części Kazachstanu, a mające szansę rozwoju to:

1. Rozwój agroturystyki i turystyki wiejskiej. Niezmierzone przestrzenie, ciekawa przyroda, wrodzona gościnność i życzliwość Kazachów z jednej strony; słabo rozwinięta infrastruktura hotelowa z drugiej, stwarzają szansę na rozwój turystyki i dodatkowy dochód dla ludności wiejskiej.
2. Sprzedaż bezpośrednia produktów regionalnych, na przykład tradycyjnych wyrobów mięsnych. Praktycznie w każdej wiejskiej rodzinie dokonuje się ubojów na własne potrzeby, a także wyrobu trwałych przetworów mięsnych. Wiele wyrobów nie wprowadza się praktycznie do oficjalnego obrotu rynkowego, mimo ich dużych walorów.

5. KazAgroMarketing

KazAgroMarketing jest spółką akcyjną utworzoną w 2003 roku, ze 100% udziałem skarbu państwa Republiki Kazachstanu. Głównym celem jej utworzenia było dostarczanie i podnoszenie poziomu informacji dla uczestników kompleksu rolniczo-przetwórczego Kazachstanu. Jako firma informacyjno-konsultacyjna ma następujące zadania określone w aktach prawnych na podstawie których została utworzona:

- budowa i rozwój regionalnej (terenowej) sieci informacyjnej,
- wdrożenie działalności analitycznej rynkowej w sektorze rolno-przetwórczym i dostarczenie ogólnodostępnych informacji do uczestników rynku rolniczego,
- podwyższenie konkurencyjności produkcji rolniczej i produktów rolniczych,
- analizowanie rynku i uczestnictwo w organizowaniu zbytu produktów rolniczych i produktów przemysłu przetwórczego,
- dostarczenie uczestnikom sektora rolno-spożywczego usług informacyjno-konsultacyjnych i tworzenie warunków dla rozwoju agrobiznesu.

5.1. Zakres usług świadczonych przez KazAgroMarketing

Usługi świadczone przez KazAgroMarketing to:

1. Analiza rynku produktów rolniczych - gromadzenie, przetwarzanie i rozpowszechnianie informacji cenowych dla produktów rolnych, produktów przemysłu przetwórczego i środków produkcji dla rolnictwa na rynkach krajów azjatyckich, UE i na rynku światowym. Odbiorcami informacji są

zarówno rolnicy, przedsiębiorcy rolni jak i Ministerstwo Rolnictwa Kazachstanu.

2. Rozwój systemu informacji elektronicznej – budowa sieci informatycznej do gromadzenia informacji rynkowych, ułatwienia zawierania transakcji rynkowych z wykorzystaniem sieci informatycznych. Wdrażanie technologii informacyjnych i informatycznych w kompleksie rolno-przetwórczym.
3. Przygotowywanie i ocena biznes planów dla przedsięwzięć w rolnictwie i przemyśle przetwórczym.
4. Organizacja seminariów, specjalistycznych szkoleń, wystaw i targów rolniczych.
5. Wsparcie doradcze w zakresie rozwoju rolnictwa i przedsiębiorczości na obszarach wiejskich.

Obecnie – po trzech latach działalności – KazAgroMarketing finansowany jest w części z budżetu państwa, w formie dotacji podmiotowej i w części z grantów celowych i uzyskiwanych przychodów z działalności gospodarczej. Posiada sieć informacyjno-konsultacyjnych ośrodków we wszystkich województwach (obłastach) Kazachstanu. Sieć tworzą:

- 14 ośrodków wojewódzkich,
- 161 rolniczych terenowych ośrodków informacyjno-konsultacyjnych,
- centrala KazAgroMarketingu znajdująca się w Astanie.

W całej firmie zatrudnionych jest około 370 osób.

W trakcie pobytu i prowadzonych rozmów, seminariów prowadzonych przez uczestników wyjazdu, przedmiotem zainteresowania gospodarzy były następujące zagadnienia:

- standardy jakościowe w produkcji rolniczej w związku z przynależnością Polski do Unii Europejskiej i rola doradztwa rolniczego w Polsce w dostosowywaniu gospodarstw rolnych do nowych wymogów,
- planowanie i ocena pracy doradcy i instytucji doradczej,
- identyfikowanie potrzeb doradczych rolników,
- agroturystyka jako dodatkowe źródło dochodu dla ludności rolniczej,
- organizacja rynku zbytu produktów rolniczych,
- korzyści dla rolników w Polsce w wyniku wstąpienia Polski do Unii Europejskiej,
- wymagania dla produkcji ekologicznej,
- system informacji rynkowej, łącznie z zagadnieniami handlu produktami rolniczymi z wykorzystaniem sieci informatycznej umożliwiającej zawieranie transakcji kupna-sprzedaży.

Doradztwo świadczone przez KazAgroMarketing w mniejszym zakresie dotyczy nowości w technologiach produkcji rolniczej. Ten zakres doradztwa przejmują firmy sprzedające środki do produkcji rolnej. Doradztwo KazAgroMarketingu skupia się na funkcjonowaniu gospodarstw rolnych w warunkach gospo-

darki rynkowej, tj. planowaniu struktury produkcji, jakości produktów rolnych z uwzględnieniem potrzeb rynkowych.

Innym obszarem działalności doradczej, którym interesowali się głównie doradcy terenowi, w trakcie spotkań terenowych były zagadnienia dotyczące wspierania rozwoju obszarów wiejskich, inicjowania i wspierania przedsiębiorczości na obszarach wiejskich, pomocy w tworzeniu miejsc pracy i źródeł pozarolniczego dochodu na wsi.

6. Efekty projektu

Nawiązane zostały kontakty z pracownikami KazAgroMarketingu. Przeprowadzono seminaria w Astanie i północnych regionach kraju. Wymieniono doświadczenia z zakresu działalności doradztwa rolniczego w Polsce i Kazachstanie, metod pracy instytucji doradczych, wspierania rozwoju gospodarstw rolnych w Polsce, instrumentów wspierania rozwoju sektora rolnego w Polsce jako jednego z krajów UE. W czasie pobytu pracowników KazAgroMarketingu w Polsce przekazano wiedzę i zaprezentowano funkcjonowanie instytucji wspierających rozwój rolnictwa i funkcjonowanie sektora rolnego w Polsce.

Zainteresowanie i uznanie doradców KazAgroMarketingu w trakcie pobytu w Polsce wzbudziło duże zaangażowanie doradztwa rolniczego w pomoc rolnikom w rozwój gospodarstw oraz zaangażowanie doradztwa rolniczego we wspieranie rozwoju pozarolniczych form aktywności mieszkańców wsi.

Nawiązana współpraca może prowadzić do lepszych kontaktów instytucji doradczych Polski i Kazachstanu. W obecnej sytuacji finansowej partnerzy z Kazachstanu uzależniali rozwój współpracy od możliwości pozyskania potrzebnych środków finansowych.

7. Wnioski dotyczące dalszej współpracy

Ze względu na różnice klimatyczne i wynikającą stąd strukturę i technologie produkcji upraw roślinnych mało prawdopodobna jest współpraca w zakresie technologii produkcji roślinnej. Wyjątek stanowić może rolnictwo ekologiczne.

1. Obszarem przyszłej współpracy mogą być standardy jakościowe w produkcji zwierzęcej dotyczące bezpieczeństwa żywnościowego, higieny produkcji produktów pochodzenia zwierzęcego (mleka), dobrostanu zwierząt i rola doradztwa rolniczego w dostosowywaniu gospodarstw do wymagań jakościowych.
2. KazAgroMarketing, podobnie jak państwowe doradztwo rolnicze w Polsce, jest częściowo finansowany ze środków budżetu państwa. Z tego tytułu występują podobne zagadnienia dotyczące metod planowania i oceny

działalności doradczej, co wynika z potrzeby udokumentowania najbardziej efektywnego wykorzystania środków budżetowych przeznaczonych na doradztwo. KazAgroMarketing funkcjonuje dopiero 3 lata, stąd też osoby odpowiedzialne za merytoryczną ocenę pracy doradczej w KazAgroMarketingu zainteresowane były metodami oceny efektywności pracy doradczej w Polsce.

3. Kolejny istotny obszar możliwej współpracy to działania doradztwa rolniczego na rzecz rozwoju obszarów wiejskich, a szczególnie aktywizacja zawodowa mieszkańców wsi w kierunku poszukiwania dodatkowych lub alternatywnych źródeł dochodu. Atrakcyjnym tematem dalszej współpracy może być rozwój agroturystyki i turystyki wiejskiej oraz zaangażowanie doradztwa rolniczego w jej inicjowanie i wspieranie.
4. Zrealizowany projekt stanowi dobry początek współpracy. Kazachstan jest krajem o wyjątkowym potencjale gospodarczym i rolniczym, krajem o olbrzymich możliwościach zarówno w produkcji artykułów rolnych jak i we współpracy handlowej i inwestycyjnej.

Z tych powodów wydaje się ważnym rozwój kontaktów w zakresie doradztwa rolniczego.